

11. *Старицька-Черняхівська Л.* Спогади. «Сторінки минулого» 33 арк. Архів М. Старицького. Музей видатних діячів української культури.

12. Сербські народні думи та пісні / переложив М. Старицький. – К., 1876.

13. Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) // Колект. моногр. в 3 ч. – Ч.1 // відп. ред. В. Г. Сарбей. – К., 1999.

14. *Цибаньова О.* Лаври і терни Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького / О. Цибаньова. – К., 1996.

15. *Шин Н.* Суспільно-політичне і духовне життя українців у складі Російської імперії (XIX). – К., 2004.

Надійшла до редколегії 04.09.09

УДК 94 (477) (09)

М. В. Остропольська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИХАЙЛА ФЕДОРОВИЧА КОМАРОВА: УКРАЇНСЬКІ ТА ЗАРУБІЖНІ ЧИННИКИ

Розглянуто постать українського культурного діяча Михайла Федоровича Комарова. На підставі історіографічного та джерельного матеріалу, досліджено формування світогляду М. Ф. Комарова: українські та закордонні чинники.

Ключові слова: М. Ф. Комаров, громадська діяльність, культурно-наукова діяльність, просвітницька діяльність, модерна нація, націотворення.

Рассмотрена фигура украинского культурного деятеля Михаила Федоровича Комарова. На основании историографического и источниковедческого материала, исследовано формирование мировоззрения: украинские и зарубежные факторы.

Ключевые слова: общественная деятельность, культурно-научная деятельность, просветительская деятельность, современная нация, нациотворчество.

The activity of the Ukrainian cultural figure Michael Feodor Komarova is considered. On the basis of historiography and spring material, forming of world view of M. F is investigational. Komarova: Ukrainian and foreign factors.

Key words: activity, ukrainian and foreign factors, historiography, world view.

Михайло Федорович Комаров увійшов в історію як визначний діяч українського національного руху другої половини XIX – початку XX ст., відомий український бібліограф, критик, фольклорист, лексикограф, публіцист, просвітник. Вивчення особи Михайла Федоровича Комарова у процесі формування його світогляду є актуальною науковою проблемою, вирішення якої, значною мірою, сприятиме розумінню історичного процесу наприкінці XIX – початку XX ст.

Попередні історіографічні студії не мали системного характеру до вивчення проблеми формування світогляду М. Ф. Комарова. Першим історіографом Комарова був М. Ф. Сумцов. Він у статті «Современная малорусская этнография» подав певні відомості про Михайла Федоровича [12]. Існують публікації стосовно діяльності М. Ф. Комарова в Київській та Одеській громадах, одеській «Просвіті». Це, зокрема «Михайло Комаров і його роль в історії Одеси» письменника і краєзнавця Г. Д. Зленка [6], «Український національний рух XIX ст.» А. М. Катренка [7], «Михайло Комаров і Катеринославщина» Г. К. Швидько [13]. Однак ще й до сьогодні залишається не вивченим у своєму синтезі процес формування світогляду М. Ф. Комарова та його чинники.

Джерела, на яких побудована робота, можна розподілити на кілька груп: праці Михайла Федоровича, листи Комарова до різних суспільно-політичних діячів та офіційні документи біографічного характеру.

Народився М. Ф. Комаров – український бібліограф, критик, фольклорист, лексикограф, перекладач, громадський діяч у містечку Дмитрівка колишнього Павлоградського повіту на Катеринославщині у сім'ї дрібного службовця 11 (23) січня 1844 р. За походженням з російської родини, що оселилася на Україні і прийняла українську культуру [14, с. 6].

У студентські роки центром уваги Комарова був простий народ та рідне слово. Уже в такому молодому віці він почав цікавитися проблемою української мови. Можна сказати, що тоді відбулася його посвята в ряди культурних діячів. Кожного року Комаров проводив на хуторі Німешина Новомосковського повіту на Катеринославщині – поповнював попередні записи пісень, колядок та ін. «Ходіння в народ» формувало національну свідомість М. Ф. Комарова, зміцнило любов до скривдженого долею народу, утверджувало в думці, що причиною народного горя є несправедливий існуючий лад, який поєднав у собі соціальний, національний і політичний гніт України [9, с. 180].

У 1867 р. Михайло Комаров закінчив Харківський університет, юридичний факультет і в тому ж році оселився в м. Острогозьк Воронежської губернії. Спочатку працював кандидатом на судових посадах в окружному суді, а пізніше перейшов до адвокатури. У 1876 р. М. Ф. Комаров одружився, його дружиною стала Любов Болеславівна Грабівська. Як згадувала у своїх споминах онучка Михайла Федоровича В. Є. Волянська: «Жінку мого діда звали Любов Болеславівна Грабовська, батько її був польським офіцером, який помер в одному з польських повстань. Моя бабуся вийшла заміж у 15 років, а діду вже було 32. Вони навіть просили дозволу на свій шлюб у Святому Синоді» [4, арк. 2]. А зі споминів Богдана Комарова ми дізнаємося: «Моя бабуся – Віра Олександрівна Грабовська (мати Любові Болеславівни) постійно проживала з нами. Від бабусі ми, діти, часто слухали казки на польській мові. Завдяки чому достатньо розуміли польську мову. І коли мені в 1902 р. довелося навчатися у Львівському університеті, я вже через тиждень вільно слухав лекції на польській мові. Мати добре говорила українською мовою і на протязі всього життя допомагала батькові в його літературній роботі. Переписувала начисто рукописи, розкладала словникові каталоги, відшукувала в них потрібні цитати і т. д.» [8, с. 122]. Отож, дружина відігравала велику роль у культурному житті М. Ф. Комарова.

У цей період культурна робота Комарова набула нового змісту. М. Ф. Комаров розумів, що є національними цінностями народу. Для нього – це, перш за все, відсутність соціальної кривди у суспільстві, яку можна досягти завдяки піднесенню національної ідеї, а цьому може сприяти лише українська інтелігенція, завданням якої, вважав М. Ф. Комаров, є донести до свідомості народу, що вони належать до української нації та є українцями. Михайло Федорович не схилявся до рішучих дій, а залишався на позиціях лібералів-реформаторів.

Поступово центром уваги М. Ф. Комарова стало українське слово. Він намітив видати серію науково-популярних книжок для народу. Якраз у 1867 р. заборонили відкривати вчительські семінарії. Умови для намірів Комарова були сприятливі. Погоджено для початку перекласти і видати за свій кошт (для цього вчений почав працювати нотаріусом у місті Острогозьк) дві антирелігійні книжки А. Іванова (О. Строніна) «Розмову про небо та землю» й «Розмову про земні сили». Почалось добирання українських слів, відповідно до російських. Добирав матеріал і сам Комаров – з етнографічних збірників і художніх творів. Допомагали місцеві жителі: на селі записувались

слова безпосередньо з вуст народу. Названі книжки А. Іванова (О. Строніна) переклав М. Ф. Комаров разом з братом Олександром та друкував у Києві (1874–1875). Переклади мали не лише загально-освітнє значення. У них вжито українську наукову термінологію, передано відтінки наукової думки. Видавати подібні книжки для народу заборонялося, але цензура не завжди була послідовною. Наприкінці 1874 р. вона знову нагадала про себе і, як наслідок, довелося заплановану видавничу роботу припинити [11, с. 25]. Та Михайло Комаров знав, що в Києві укладають російсько-український словник, з усією обережністю приховував свої матеріали, бо розумів, що саме там він зможе реалізувати свої можливості [13, с. 34].

У 1887 р. культурник переїхав до Одеси, яка на той час була значним культурним українським центром. Познайомившись з місцевими громадськими діячами, М. Ф. Комаров повністю віддавався служінню ідеям українських народолюбців. Особливу увагу він приділяв розвитку української освіти. Взагалі М. Комаров листувався із сотнями респондентів, а у фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького зберігаються копії численних листів більш ніж двох сотень відомих українських діячів по обидва боки кордону, який розділяв народ на дві частини. Завдяки цим листам Михайло Федорович дізнавався, що в Австро-Угорських землях до українського слова краще відносяться, ніж у Росії, баче він й те, що на Заході цікавляться українською літературою і тому, будучи членом одеської громади, Михайло Федорович працював над розповсюдженням широкої інформації про українське життя по всій Україні та за її межами. Відбулася суттєва матеріальна допомога українським діячам в Австро-Угорщині для видання українських та німецькомовних часописів про Україну [8, с. 179].

Українські громадські діячі відіграли важливу роль у формуванні українського руху через реалізацію ідеалів християнської свободи, справедливості і рівності у поєднанні з почуттям українського патріотизму, що виходив за межі великоросійської концепції. З другої половини 70-х рр. XIX ст. громади збирали гроші для М. П. Драгоманова на його видання за кордоном, куди він емігрував у 1875 р., бо розуміли, що про українське слово повинні знати і за її межами. До України переправляли через кордон надруковану у Львові, Чернівцях, Відні літературу, і навіть друкарні. Одеська громада 80–90 років збиралася на засідання раз на два тижні почергово на квартирі тих її членів, які мали просторіші помеш-

кання. На зібрання приходили також дружини і навіть старші діти громадянців. Це, зокрема, робилося з конспіративних міркувань, бо коли з'являлася поліція, то можна було сказати, що зібралися на родинне свято (іменини та ін.). Головував на зборах господар квартири. Незабаром, царський уряд надав громадам кваліфікації як революційно-народницьких організацій [7, с. 118]. 1879 р. Київську й Одеську громади було розгромлено.

На початку XX ст. проходило подальше формування українолюбних, національних поглядів Михайла Федоровича. Творчість Т. Шевченка дуже вплинула на світогляд, громадську, наукову діяльність Комарова. Саме в оцінках літературних явищ мірилом для нього незмінно залишався Т. Шевченко. І незабаром він вирішив видати в 1903 р. покажчик «Т. Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченка». У передмові він заявив, що частину цієї праці було уже надруковано 1886 р. в «Киевской Старине» до 25-ї річниці з дня смерті великого «Кобзаря». Але з того часу література про Т. Шевченка збільшилась настільки, що використання «Покажчика» виявлялося вже замалим. «Ці обставини в зв'язку з підвищеною зацікавленістю творами Т. Шевченка і до особистості поета, слава якого визнана не тільки у нас, але й за кордоном слов'янського світу, побудили мене, не дочекаючись закінчення всієї праці з малоросійської бібліографії, виділити із нього вказівки, які стосуються життя й літературної діяльності Т. Шевченка» [5, арк. 7].

В. Яворський з Галичини в одному з листів до М. Комарова в Одесу просив грошей та інформації для видання у Відні часопису «Ruthenise Revue» для ознайомлення австрійського громадянства з українськими проблемами [1, арк. 50]. Цей журнал користувався популярністю, статті з нього передруковували німецькі, французькі, англійські, італійські, датські та американські часописи. Оскільки часопис виходив з 1903 р. і повідомляв про відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві, французька преса заговорила про українську літературу [2, арк. 52]. В листі до М. Комарова від 17 лютого 1905 р. В. Яворський, як депутат Австро-Угорського парламенту, висловив щире подяку за передані кошти на видання часопису, та прохання співпрацювати з «Ruthenise Revue». А в іншому листі, В. Яворський запрошував М. Комарова не тільки надавати інформацію про український рух в Одесі та на Півдні України, а й навіть, очолити видання [3, арк. 60].

Не без участі М. Комарова просвітяни Сергій Шелухін (у майбутньому міністр судових справ, професор Празького університету на еміграції) та етнограф Хрисанф Ящуржинський, які були й членами найстарішого в Україні «Одеського товариства історії та старожитностей», виступили 1908 р. на XIV Всеросійському археологічному з'їзді у Чернігові українською мовою. Таким чином вони засвідчили, що українська мова – це нормальне явище на найвищому форумі науковців [10, с. 14].

Отже, світогляд М. Комарова формувався під впливом багатьох чинників, серед яких: родина, яка прищеплювала любов до всього українського, до батьківщини, близьке спілкування з простим народом, висока моральність суспільного середовища, в якому він зростав, освіта, вплив оточення (Іван Франко, Михайло Грушевський, Леся Українка, Олена Пчілка та ін.), політика щодо українського слова на Заході, а також активізація українського національно-культурного руху середини XIX ст.

Головним підсумком формування й становлення світогляду М. Ф. Комарова на протязі його життєвого шляху слід вважати і те, що своєю багатогранною діяльністю він постійно сприяв об'єктивному обґрунтуванню прав українського народу на незалежне, хоча б у культурному розвитку, вільне життя. Бібліографічна, лексикографічна, просвітянська – ці аспекти діяльності народодобуцця існували паралельно, перепліталися, доповнювали один одного.

Бібліографічні посилання

1. Одеська державна наукова бібліотека ім. Горького. Відділ рукописів (далі – ОДНБ ВР) – Ф. 28/10. Листи до М. Ф. Комарова. – Спр. 489.
2. Там само. – Арк. 52.
3. Там само. – Арк. 60.
4. ОДНБ ВР. – Ф. 28/43. – Арк. 2.
5. Відділ рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького. – Ф. 28/33 – Арк. 7.
6. *Зленко Г. М.* Ф. Комаров і його роль в історії Одеси / Г. Зленко // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26–29 серпня 1999. – С. 237–243.
7. *Катренко А.* Український національний рух XIX ст. / А. Катренко. – К., 1999.
8. Леся Українка в воспоминаниях современников. – М., 1971.
9. *Мисечко А. М.* Ф. Комаров і Одеська «Просвіта» / А. Мисечко // Записки історичного факультету. – Вип. 10. – Одеса, 2000. – С. 178–185.

10. Мисечко А. Одеська «Просвіта». До 90-річчя заснування / А. Мисечко // Духовність. – 1995. – № 4. – С. 14.

11. Синявський А. Михайло Комар / А. Синявський // Зоря. – Вип. 7. – С. 25–36.

12. Сумцов Н. Современная малорусская этнография / Н. Сумцов. – К., 1897. – С. 24–25.

13. Швидько Г. Михайло Комаров і Катеринославщина / Г. Швидько // Бористен. – 2003. – № 3. – С. 8–11.

14. Ясинський М. До характеристики М. Ф. Комарова як бібліографа / М. Ясинський. – К., 1965.

Надійшла до редколегії 10.07.09.

УДК 94 (477) «19»

В. Е. Савчинський

Севастопольський державний технічний університет

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В РОБОТІ ЦЕНЗУРНИХ ОРГАНІВ НАДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

Проаналізовано основні напрямки та етапи діяльності цензурних органів в українських губерніях у складі Російської імперії щодо «українського питання» протягом другої половини XIX ст.

Ключові слова: цензурні органи, «українське питання», українські губернії, самодержавство, Київський цензорний комітет.

Проанализированы основные направления и этапы деятельности цензурных органов в украинских губерниях в составе Российской империи, касающиеся «украинского вопроса» во второй половине XIX ст.

Ключевые слова: цензурные органы, «украинский вопрос», украинские губернии, самодержавие, Киевский цензорный комитет.

In the article on base archive materials is made analysis of the main trends and stage to activity censorship organs in ukrainian provinces in constituent of the Russian empire concerning «ukrainian question» in the second half XIX century.

У сучасному світі надзвичайно стрімко зростає роль інформації. Комунікативні зв'язки у суспільстві набрали таких масштабів та сили, що їх не в змозі зупинити жодна суспільно-політична сила. З подальшим розвитком технологій роль цієї сфери буде зростати. Інформаційні виклики сучасного суспільства потребують зваженої державної політики в інформаційній сфері. На сьогоднішньому етапі розвитку історичної науки надзвичайно актуальним є питання розгляду «укра-